

Folyóiratunk jelen évfolyamában a Vita-rovatot a *Magyar Irodalom Története* című kézikönyv egyes kötetéhez kapcsolódó észrevételek, hozzászólások számára kívánjuk fenntartani. Itt ismertetjük a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak az egyes kötetekről rendezett vitáulésait is. Szemle rovatunkban természetesen a Kézikönyv minden kötetéről tüzetes bírálatot is közreadunk.

A szerk.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vitája a kézikönyv első két kötetéről

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1965. május 21-én az Akadémia felolvasó termében vitát rendezett A magyar irodalom története I–II. kötetéről. *Komlós Aladár*, a Társaság elnöke bevezető szavaiban rámutatott, hogy e kézikönyv megjelenése a felszabadulás óta eltelt 20 esztendő, sőt az eddigi irodalomtörténetírás legnagyobb teljesítménye; hiszen a Nagy Beóthy nem értéktelen alkotás ugyan, de túlságosan magán viseli a millenniumi ideológia ismérveit, a Nagy Pintér pedig csupán bibliográfiai anyagával szolgálta a további kutatómunkát, tudományos rendszerezésnek nem tekinthető. Az első kötetéről *Kardos Tibor*, akadémiai levelező tag tartott vitaindító előadást. Egy hatalmas vállalkozás I–II. kötete van előtünk – mondotta –, csaknem tíz éves erőfeszítés eredménye, melyben a szerzők nemcsak a saját anyagukat, hanem különösen az utolsó emberöltő alatt felhalmozódott tudományos eredményeket is feldolgozták. Elmondható, hogy megtörténtek az előkészületek a magyar irodalom történetének tudományos feldolgozásához. Ezek a kötetek ugyanis – véleménye szerint – a minimumot próbálják megragadni, azt, ami szerintük feltétlenül igaz és amiből kiindulva a rokon tudományok segítségével létre lehet hozni a még nagyobb szintézist. Úgy látja, a minimum megragadása az esetek túlnyomó többségében helytálló. Más esetekben vitatható, itt-ott téves. E tudományos rendszerezés funkcióját így határozza meg: nem arra szolgál, hogy valaki ennek alapján szeresse meg a magyar irodalmat, hanem aki már szereti, el tudja igazolni a feltoló kérdések tömegében. Ezt a célt – hangsúlyozza – a kötetek elérik, sőt még többet is ennél. Nagy értéke a műnek az adatok és művek, szerzők és irányok lehetőségig hű ábrázolása, konkrét kiegyensúlyozott előadásmód keretében, amely előadásmód intenzív szerkesztői munkát tételez fel és szerencsésen küszöböli ki az egyes szerzők egyenlenségeit, életkoruk és tudományos tapasztalataik diszparát voltát. Kifejezi a fölött érzett őszinte örömet, hogy e nyilvános vita létrejött, hiszen a tudományban is igen hasznosak a variánsok, nincs és nem is lehet monopólium a tudomány területén. A továbbiakban konkrét kritikai észrevételeit ismertette, hangsúlyozva, hogy ez alkalommal az általa felvetett összes problémákra részletesen nem térhet ki, kifejtésükre egy terjedelmesebb bírálatban kerül sor az ItK hasábjain.*

Problemátikus – véleménye szerint – mindenekelőtt az anyagnak a bevezető fejezetben kifejtett tagolása régebbi és újabb magyar irodalomra. Vitathatónak érzi annak a felfogásnak helyességét, hogy a magyar nemzeti irodalom virágkora a XVIII. század végén és a XIX. század elején kezdődött, idézve Klaniczay Tibor erre vonatkozó sorait (I. köt. 5. l.). Mit tegyünk így – kérde K. T. – Janus Pannoniussal és Balassival, akiknek érdemei nem maradnak el egy Vörösmarty mögött, Zrínyivel, aki korának legnagyobb epikusa volt Milton mellett stb. De ha ez így van, jogos-e a felfogás, hogy nálunk az újkori nemzeti irodalom csak a XIX. század elején alakul ki? E probléma K. T. felfogása szerint szorosan összefügg a magyar irodalom kelet-európai útjáról vallott felfogással. Úgy látja, hogy a kézikönyv szerzői nem jártak el következetesen, mert vallják a magyar irodalomnak kelet-európai fejlődését, mégis a nyugati szerint periodizálnak. De ha már a kelet-európai fejlődés koncepciója egyik alapjává lett a kézikönyvnek, meg kellett volna vizsgálni tüzetesebben magát a kelet-európai fejlődést és akkor kiderül, hogy ahány kelet-európai ország, annyi változata az irodalom kezdeteinek, kibontakozásának, formáinak. Más Horvátország kelet-európai útja, mint Lengyelorszáé, Romániáé, Csehorszáé vagy Orszorszáé. Hogy Kelet-Európában bizonyos korban reneszánsz jöhessen létre a társadalmi feltételeken túl a latin kultúrkörhöz való tartozás kritériuma szükséges. Románia pl.: nem tudta létrehozni reneszánsz irodalmát, s ha Bizánc nem pusztul el,

* Kardos Tibor nemrégiben levélben közölte szerkesztőségünkkel, hogy a részletesebb bírálatot folyóiratunk számára nem áll módjában elkészíteni. (A szerk.)

Oroszországban is erőteljesebben fejlődik ki a reneszánsz-humanista műveltség. Megvizsgálá-
dónak tartja, hogy ha a fejlett európai irodalmakkal vetjük egybe a magyart, jogos-e régebbi
magyar irodalomról beszélni és a korábbi évszázadokat az előkészítés szerepére kényszeríteni?

Részletmegjegyzései és bíráló észrevételei során K. T. beszélt az idegen származású
latin nyelvű íróknak a magyar irodalmi fejlődésben való szerepéről, Thuróczy és a humaniz-
mus kérdéséről — vitatva a kézikönyvben elfoglalt álláspontot. Vitatkozni lehet szerinte
azon is, hogy mit tekinthetünk a középkorban színi műfajnak, hogy helyes-e a virágének
szerinte ily szegényes méltatása stb. Súlyos hibának tartja, hogy Mátyás udvarának és szemé-
lyének jelentőségét csökkenti igyekeztek a szerzők azáltal, hogy Mátyás királyt nem tár-
gyalták úgy, mint humanista író. Pedig — véleménye szerint — Mátyás beszédei, noha a
magyar szónoklatnak nem annyira írott mint orális hagyományáról tanúskodnak, s levelei,
melyekben meg tudjuk állapítani hol szólal meg Mátyás és hol a kancelláriai mesterember —
elég alapot szolgáltatnak arra, hogy Mátyás mint reneszánsz-humanista író néhány oldalt
kapjon e kézikönyvben.

A kötet legszebb fejezeteinek tartja Klaniczay Tibornak a reneszánszról szóló bevezet-
ését, de keveselli a terjedelmet, mert 11 oldalon nincs lehetőség érzékeltetni annak jelentősé-
gét; továbbá V. Kovács Sándornak a magyar nyelvű vallásos elbeszélésekről szóló részét és
Varjas Béla Heltai Gáspár-fejezetét. Gerézy Rabánnak Janus Pannonius-fejezetét kiegyen-
súlyozottnak, plasztikusnak értékeli, egy ponton azonban (s ez a pont Janus értékelésének
lényegét érinti) fenntartásai vannak: Janus Pannoniusnak valóban rengeteget jelentett az
Itáliában töltött 11 esztendő, de tehetségének szinte valószínűtlen kifejlődése csak a háza
centralizáció feltételei között válhatott valóra.

A második kötetről V. Windisch Éva, az OSZK tudományos főmunkatársa tartott
vitaindító referátumot. V. Windisch Éva előadását folyóiratunk Szemle rovata közli, ezért
itt nem térünk ki ismertetésére.

A könyv szerzői közül elsőnek *Klaniczay Tibor* szólt fel, megköszönte az Irodalom-
történeti Társaságnak a vita megrendezését és a két bírálónak az alapos elmélyült munkát.
Mint mondta — Windisch Éva bírálatának azért örült, mert szempontjai szemléletben
közel állnak ahhoz a koncepcióhoz, amely a kötetekben megvalósult, Kardos Tibor megjegyzé-
zéseinek pedig azért, mert egész sor olyan kérdéssel foglalkozik, melyek irodalomtörténet-
írásunkban a kézikönyv szerzői és ő közötte, valamint mások között is közismerten vita
tárgya volt. A szerző-gárda arra törekedett, hogy az elmúlt évtizedek, sőt az utolsó 120 év
eredményei alapján, azokat egyeztetve, megrostálva, kiegészítve, az összes tényezők figyelem-
bevételével rajzoljuk meg a magyar irodalom fejlődését. Munka közben az írás logikája vitt
bennünket arra, hogy egyszer közismert tételeket kellett mellőznünk, amely tételek egyébként
eredeti helyükön, egy kisebb vagy nagyobb tanulmányban nagyon jól megállták a helyüket,
máskor a saját nézetünket kellett az újabb adatok nyomán megváltoztatnunk. Egyész-
tétikus mű, véleménye szerint, csak ilyen úton haladhat és igen örül annak, hogy ezzel Kardos Tibor
is egyetért, noha számos ponton más a véleménye, mint ahogy az ebben a könyvben le van
írva. Vitaalapnak azonban elfogadja. Nagy megnyugvás számára, hogy Windisch Éva a köte-
tek áttanulmányozása után meggyőzőnek érzi magát a rendszert, melyben az anyagot a szerzők
igyekeztek összefoglalni. Ez a rendszer, mint kifejtette sok töprengés, vita és fáradság árán
alakult ki. A szerzői gárda kereste azt a módot, mely lehetővé teszi az esztétikai szempontok
következetes végigvitelét és ugyanakkor az anyag áttekinthető, praktikus bemutatását is
biztosítja. Mindazonáltal maguk a szerzők sem képzelik azt, hogy mindent véglegesen megol-
dottak. Windisch Évának a XVIII. század alkorszakokkal kapcsolatos megjegyzéseit igen
figyelemreméltóknak és megszívlelendőknak tartja.

Nagy fontosságúnak itéli azt a kérdést, amelyet Kardos vetett fel és amelyre Windisch
Éva is utalt, ti. a magyar irodalomnak kelet-európai útját és általában az egész kelet-európai
problematikát. Nem egy ponton túlzottnak érzi Kardos e tekintetben nyilvánított aggályait,
mert a felvetett problémák egy része már korábbi vitákon (így az 1962-es Összehasonlító
Irodalomtörténeti Konferencián is) terítékre került és több ponton nyugvópont-ra is jutott.
Ez természetesen nem jelenti azt, hogy újabb anyag és szempont alapján a korábban lezártnak
tűnő kérdések ne válhatnának ismét vitathatóvá.

Ezután egy félreértést kívánt tisztázni a Kardos által idézett mondatával kapcsolatban,
mely szerint a magyar nemzeti irodalom kialakulása a XVIII. sz. végén indult meg és a kézi-
könyv felfogása szerint az addig eltelt idő mintegy az előkészület kora lett volna. Klaniczay
hangsúlyozta: azzal, hogy nálunk és általában Kelet-Európában a nemzeti irodalom a XVIII.
sz. végén alakult ki, nem érzi a korábbi korszakra vonatkozólag valamilyen árnyat borító
tényezőnek. A nemzeti szakaszt ugyanis az irodalmak történetében nem valami normatív,
erkölcsi vagy esztétikai csúspontnak képzeli el, hanem úgy, mint egy adott történeti szakaszt,

amelyet túl fog haladni az irodalom fejlődése, sőt ha tetszik, bizonyos pontokon már túl is haladta. A remekművek létrejötte pedig nem egyedül a nemzeti szakasz privilégiuma, hiszen nagy alkotások megszületésének feltételei a nemzeti szakasz előtt és után is egyaránt adva vannak, miként azt a Kardos által felhozott példák is bizonyítják. Mindenesetre tény, hogy azok a jegyek, melyek a magyarországi és általában a kelet-európai irodalmakban a XVIII. század végén jelennek meg, a nagy nyugati irodalmakban már jórészt a reneszánsz korában adva vannak. Ez alapot adhat a probléma további vizsgálatához.

A korszakokat bevezető fejezetekről szólva elmondotta; feladatuk az volt, hogy a hazai és nemzetközi tudomány eredményei alapján — nem új koncepció igényével, hanem a tájékoztatás jegyében —, kiegyensúlyozott összegezést adjanak a további fejezetek megértéséhez. Terjedelemben tehát ezeket a fejezeteket nem lett volna indokolt túlnövelni.

Befejezésül arról beszélt, hogy mit jelent ez a munka maguknak a szerzőknek a szemében: Az volt a törekvésük, hogy a munka kiegyensúlyozott összefoglalása legyen mindannak, amit a magyar irodalomtörténetírás a mai napig felmutatott. Hogy ez sikerült, elismerve érzi azáltal, amit Kardos Tibor mondott és Windisch Éva is hangsúlyozott, hogy e kézikönyv alkalmas kiinduló pont a további kutatómunka számára. Minél hamarabb avul el egy szintézis, annál jobb, mert akkor valóban elindított valamit, gondolatokat ébresztett.

Azután *Gerézy Rabán* kért szót. Számomra — mondotta — egy kis csalódást okozott Kardos Tibornak nagyon egyetértő és néha melegsívű bírálata. Ugyanis szikrázó vitát várt és jobb szerette volna, ha így történik, mert ez vitte volna előre a dolgokat. Meggyőződése, hogy részletes kritikája sokkal erősebb és élesebb lesz és kell is lennie, ami egyébként a most elhangzott bírálatból is kihallható volt; alapjai és erővonalai már itt megmutatkoztak. Disszónánsnak érezte viszont azt a kitétel, hogy „ezek a kötetek a minimumot próbálják megragadni”. Ugyanis azt hiszi, hogy minden szintézisnek az adott kereteken belül a maximumot kell adnia. Értékét nem a lapszámok, kötetszámok adják (habár ez a két vasok kötet kilóra is számít valamit), hanem a belbecse. Minthogy csak kis részt csinált belőle, nyugodtan mondhatja, hogy ez az első marxista szintézis lényegében minden irodalmi problémára és értékelésre választ ad az 1964-ig elért kutatási eredmények alapján. Értékét csak növeli, hogy a szerzői gárda több tagjának új, eddig nem publikált eredményei is benne vannak. Nem alaptalan tehát azt mondanunk — hangsúlyozta —, hogy ezek a kötetek az adott keretek között a maximumot nyújtják. Az eredmények elérésében nem csekély szerepe van a Kardos Tiborral és másokkal folytatott vitáknak és reméli, hogy ez a vita a jövőben sem fog megszakadni.

Ezután Kardos Tibornak az ő fejezetével kapcsolatos néhány megjegyzésével foglalkozott. A hazai centralizáció lehetőségeit illetően nem ért egyet Kardossal. A Janus-portré megrajzolásakor — fejtette ki G. R. — arra a megállapításra jutott: Janus szerencsétlensége az volt, hogy akkor került be Mátyás udvarába, amikor még Beatrix nem tartózkodott Magyarországon s a király udvartartása középkori jellegű, patriarkális volt. Ha megnézzük a költői termszempontjából Janus lehetőségeit és tényleges eredményeit, akkor azt látjuk; lehetőséget adott neki ez a légkör mint elégia költőnek, s elégia nagy költészet, a legnagyobb, de válság-költészet. Ugyanakkor nem adtak lehetőséget neki ezek a körülmények mint panegiricus költőnek, szatirikus és epigramma költőnek, vagyis az udvari költőnek. Ha Budán Janus odakerülése idején valóban olyan udvar lett volna, mint Olaszország bármelyik fejedelmi udvara, akkor panegiricus és epigrammairói kvalitásainak még jobban ki kellett volna fejlődnie.

Másik megjegyzése Mátyás király szerepének megítélésével foglalkozott. Mátyásnak mint alkotó humanistának alakját — mondta G. R. — teljes joggal szorította háttérbe. Megjegyzni egy helyen, hogy levelein meglátszódi markáns egyénisége és a humanista írói cícomát elhagyja. A mondat második fele a lényegét világítja meg. Hiszen tudjuk, hogy abban a korban milyen ismérvek alapján tartották valakit írónak. Mátyás annak az anyagnak alapján, amit ma ténylegesen övének ismerünk, nem tárgyalható reneszánsz-humanista íróként — hangsúlyozza G. R. Ez azonban nem jelenti Mátyás politikai érdemeinek csökkentését.

Végezetül hangsúlyozta: néhány rövid megjegyzését abban a reményben tette, hogy Kardos T. az itt elhangzott bírálatnak szükségszerűen korlátozott terjedelme miatt ki nem fejtett kétélyeit majd részletesen, erőteljesen, élesen és félreérthetetlenül is el fogja mondani a magyar tudomány elősegítésére.

Az utolsó hozzászóló, *Pirná Antal* röviden csak egyetlen olyan problémát érintett, mellyel a kézikönyv minden irójának szembe kellett néznie: irodalomtörténetírásunk nemzeti vagy, ha úgy tetszik, nacionalista jellegének kérdését. A munka során le kellett számolni bizonyos nacionalista szemléletből fakadó torzításokkal. Konkrétan arra gondolt itt P. A., hogy a középkor és a reneszánsz első szakaszának ránk maradt anyaga lényegében igen kevés, pedig ugyanabban az időszakban Magyarország Európa politikai életében nagy szerepet játszott. Ebből fakadt az a törekvés, mely a felszabadulás előtt áthatotta irodalomtörténetírásunkat, de azóta is egyes pontokon felbukkan, hogy a nemzeti múlt nagy korszakaihoz a fennmaradt csekély emlékekanyagból méltó irodalomtörténeti folyamatot rekonstruáljanak.

A kézikönyv szerzői óvakodtak attól, hogy akár hiányos emlékeanyag, akár a szomszéd népeknél megtalálható kétségtelen tények alapján merészebb következtetéseket vonjanak le, mint azt az anyag természete megengedi. Nem járhattak el úgy, mintha hipotéziseik bizonyított tények lennének, sőt néha tudatosan vállalták inkább, hogy kevesebbet mondjanak a lehetőségeknél. Érzése szerint ez vonatkozik a humanizmus kezdetének problémájára, a Mátyás-kor megítélésének kérdésére, hiszen az egész ország nem állt olyan magas kulturális szinten, hogy az akkori Európa élvonalába lenne sorolható. Az irodalom alsóbb rétegeiben konzervatív jelenségek is vannak, sőt azok vannak túlsúlyban. Hasonlóképpen ebbe a körbe tartozik — véleménye szerint — Mátyás személyének megítélése is.

A felszólalásokra *Kardos Tibor* válaszolt. Úgy látja *Klaniczay Tiborral* nincs mit vitázni, mert sok ponton egyetértenek, vagy közel állnak egymáshoz a nézeteik. Gerézi Rabánt megnyugtatta: összes kétségeit le fogja írni, mégpedig alaposan. A „minimum”-problémával kapcsolatban szerinte félreértésről van szó. Ő nem úgy értette, hogy amit a könyv nyújt, az minimum, hanem úgy, hogy a különféle nézetekből azt a minimumot szövegezik le, ami szerintük az igazságnak megfelel. Janus-szal kapcsolatban igazat ad Gerézi Rabánnak abban, hogy valóban nem voltak lényeges udvari költeményei. Talán ha viszonya nem romlik meg az uralkodóval, feltételezhetően ilyeneket is írt volna később. Mátyást azonban humanista irónak tartja, s egyébként is — mondotta — köszönhet a magyar nép annyit ennek az embernek, hogy kapjon néhány oldalt a kézikönyvben. Ez szerinte nem nacionalizmus, nem sovinizmus. *Pirnát Antal* felszólalásában helyteleníti azt a szakadatlan félelmet, nehogy beletévedjünk a régi korok nacionalizmusába. Véleménye szerint ez nem tesz jó szolgálatot a magyar irodalom kutatásának.

Komlós Aladár zárószavában meglelégedéssel állapította meg, hogy mindkét kötetnek alapos és igazságos bírálatban volt része s mindkét kritika igazolta a bevezető szavaiban említett várakozást.

Tarnóc Márton

Megjegyzések a kézikönyv XVIII. századi fejezeteihez

A kézikönyv II. kötetének szerkezete erősen társadalomtörténeti alapozású, az irodalom mozgását egyes osztályok és rétegek irodalmi tevékenységében szemléli, és majdnem mindig a főúri, nemesi, értelmiségi és népi (vagy népszerű) irodalom kategóriáival dolgozik. Ez világos és alapjában helyes elgondolás, de nem minden ponton megnyugtató, különösen nem egy nagy terjedelmű színtézisben. Az történik ugyanis, hogy olykor egészen rokon, sőt összetartozó jelenségek élesen elválnak egymástól, mert egy részüket — nem is mindig vitathatatlan kritériumok alapján! — főúri eredetűnek minősítjük, más tényeket viszont népinek mondunk. Legyen elég ebben a vonatkozásban három példa. A kézikönyv a „kuruc költészet” Thaly által megalkotott fiktív kategóriáját — helyesen! — felbontja, a Thököly-korszak nemesi eredetű költészetét más összefüggésben szemléli, mint a Rákóczi-kor túlnyomólag népi kurucságot kifejező költői műveit. Meglepő viszont, hogy a Rákóczi-szabadságharc nemesi költészetét, politikai irodalmát és II. Rákóczi Ferenc munkásságát (írta Hopp Lajos) szinte mérföldes távolságra kerül a népi eredetűnek minősített igazi kuruc költészettől, pl. az ún. szegénylegény énekektől (írta Varga Imre). Amazok a 47–49., az utóbbiak az 59–61. fejezetet foglalják el, s közbeékelődnek a Tarnai Andor szerkesztette fejtegetések a rendiség és jezsuitizmus kapcsolatairól, a protestáns eredetű tudományosságról. Az olvasó így jóval előbb értesül az 1711. utáni magyar világról, sőt Bél Mátyás és Bethlen Kata munkásságáról is, mint a *Két szegény legénynek egymással való beszélgetések*-ről, noha ez 1706–1707 táján keletkezett, és feltehető szerzője, Tasnádi H. István ref. prédikátor a Rákóczi-kor magas irodalmának művelője is volt, mint azt az RMK. II. 2152. sz. alatt leírt latin nyelvű, bonyolult barokk technikájú dicsőítő éneke, a *Polydori Virgulta Myrtea*, bizonyítja. Egyébként a nemesi eredetű kuruc versek stilisztikailag, a művészi forma szempontjából sem különböznek a népinek minősíthető költeményektől. Lehet, hogy e tekintetben konzervatív vagyok, de a Rákóczi-kor egész irodalmát csak egységben tudom szemlélni, persze nem a Thaly feltételezte „nemesi dicsőség”, hanem az osztályellentétektől szántott, de a valóságban mégis meglevő nemzeti egység jegyében.

A másik példám a katolikus énekköltés bemutatása. A katolikus énekköltészet felvirágzása, az 1651-es *Cantus catholici* a II. kötet 20. fejezetében található (*Klaniczay Tiborral* együtt írtuk!); „a katolikus népének fejlődése” a 41. fejezetben főleg Kájoni János (1676) és Illyés István (1693) gyűjteményeire korlátozva kerül bemutatásra, végül az 52. fejezet hozza mint magas irodalmat „a katolikus énekköltés virágzása”-t, itt említve a Szegedi Lénárt (1674) és a Szelepcsényi György (1675) nevéhez fűzött gyűjteményeket, majd Náray György *Lyra coelestis*-ét (1695). Nézetem szerint ez a nem is egészen félszázados fejlődés egyetlen, egységes

folyamat terméke, a gyűjtemények egymáson alapulnak, az újabbak a régiek ismeretében készültek, beosztásuk — még a népiesnek minősített Kájoni Jánosé is! — a mise rendjét követi, s túlnyomó többségük tele van latin egyházi himnuszokkal. Nem egy-egy osztály vagy réteg, hanem az egységes katolikus egyház irodalmi termékei a liturgia követelményei szerint. Egységben történő bemutatásuk indokolt lett volna.

Harmadik helyen említeném az önéletírás és a napló merev szétválasztását és a fejlődést mégis csak jobban követő kronológiai elv teljes megtagadását. A főúriak minősített önéletírás utolsó hajtása — könyvünk szerint — a XIX. század elejére esik, Nalácz József 1818-ban kelt kézírata (395. l.), s ennek ismertetése után kerül csak sor a Gyürky-családnak 1637-ben kezdődő nemesi naplójára, majd a Czegei Vass-naplókra. Mindez persze még elfogadható, hiszen egyrészt a levegős távlatok nagy áttekintést nyújtanak az olvasónak, másrészt az említett szűkszavú nemesi naplók csakugyan más műfajt képviselnek, mint Bethlen Miklós, Rákóczi Ferenc vagy Bethlen Kata alkotásai. Ugyanakkor azonban itt, a napló sorozatban kapjuk Cserei Mihály jól ismert művét, amelyről a kézikönyv is elismeri, hogy benne „a történetírás és a szubjektív emlékirat vonásai keverednek” (433. l.). Hát Bethlen Miklós vagy Rákóczi esetében nem pontosan így van? A fejedelem pl. nem történelmet írt? Abban a buzgalmunkban, hogy múltunk prózaí értékeit minél közelebb hozzuk az esztétikai hatásokat kereső modern ízléshez, elfeledkezni látszunk arról, hogy a napló és emlékirat évezredek hagyomány szerint a *történetírás* műfaja, legfeljebb jelentős szépirodalmi elemeket vehet magába. Nézetem szerint az erdélyi napló is emlékirat-literatúra; lényegében megszakítatlan folyamatot alkot, legfeljebb, mint a nagy folyónak, vannak sajátos jellegű sodrásai, árszói, egészében azonban felbonthatatlan.

A XVIII. századi barokk és rokokó irodalomnak a rajza egészében véve helytálló és világos. Néhány nagyon értékes alapvető megállapítást érdemes kiemelni. Vitathatatlan a jезsuitizmus szerepe a XVIII. század nemesi életszemléletének, irodalmi ízlésének kialakításában. A kézikönyv itt Szeffkú Gyula koncepcióját veszi át és helyesbíti a szükséges mértékben. Nagyon jó annak felismerése is, hogy minden változás e retrográd szemlélet ellenében jön létre, és pedig már a katolikus egyház kebelében is — a piaristák szerepe, a katolikus püspöki kar jезsuita-ellenessége stb. —, majd az államhatalom politikai nyomására. Kiválnak tartjuk a katolikus papság — mint értelmiség! — lassú, de feltartóztatathatlan elvilágiasodásának rajzát, s irodalmi következményeinek megmutatását. Ez utóbbi legszembetűnő mintaszzerű Faludi-portréban jelentkeznek. Feltétlenül aláhúzendó a felvilágosodott abszolutizmus jelentőségének igen ügyes tárgyalása is. Általános ideológiai vonatkozásban egyetlen ponton érezzük hiányosnak a képet, és ez az ellenreformáció szerepének elhalványulása, szinte azt mondhatnánk: elhanyagolása. Jelentkezik ez két irányban is. A XVIII. század szellemi életét feltáró sok finom megfigyelés között szó esik a katolikus egyháznak, sőt általában az egyházaknak a felvilágosodás ellen vívott eszmei harcáról is (553. l.), de eléggé súlytalanul és keveset mondva, noha az egykorú erőfeszítések nagyok és számosak voltak. Az említett lapon azt olvassuk, hogy a hitvédelem első magyar művelője a református Telesi József gróf volt híressé vált *Essai sur la faiblesse des esprits forts*, először Leydenben 1760-ban megjelent művével. (Zárójelben jegyezve meg, a francia címben hiba van, mert az *esprit* szó is többes számba kerül, a lapalji fordítás pedig téves, mert a cím nem azt jelenti: „az erős jellemek gyengeségéről”, hanem „a szabadgondolkodók gyengeségéről”. Csak a francia fordulat ad magyarrá lefordíthatatlan szójátékot!). Maga az állítás viszont helyesbítésre szorul. Lényegében már Faludinak az 1740-es években írt *Nemes ember* hitvédelem, 1759-ben pedig Gusztinyi János egri kanonok *Üdvösség mannája* címen magyarul is összefoglalja a katolikus apologetika egész fegyvertárát. Egyébként közkézen forognak már a század 30-as éveitől az olyfajta művek, mint pl. az *Oliva verae pacis seu Theologia catholica indifferenter et alium quaerens errantem ad unicam fidem salvificam manuducens* (Kölozsvár 1731). Csapodi Lajosnak 1769-től megjelenő könyvei már betetőző összefoglalások. Érdemes lett volna megemlíteni Luigi Valsecchi sokat idézett művének a *Dei fundamenti della religione*-nak (Padova 1767) magyar hatását is: ezt ugyanis latinra fordították, és 1788-ban jelent meg Egerben. Teljesen Valsecchin alapszik Szvorényi József *Causa religionis contra libertinos defensa* (Buda 1779) c. műve is. Minderről érdekes magyar irodalmi feldolgozások olvashatók, Koltay-Kastner Jenő (Egy. Ph. K. 1927), L. Tóth László (Kath. Sz. 1937) és Brunner Emőd tollából (*Felvilágosodás és katolikus hitvédelem*. Pannonthalma 1930). Figyelmet érdemelnek Gerencsér István és Pallós Kornél dolgozatai is (Atheneum 1942, Regnum 1942–43; A XVIII. századi régi szerzetes íróink és a felvilágosodás. Bp. 1937.)

Másfelől viszont nagyon keveset kapunk az ellenreformációnak a protestantizmus minél hatásosabb visszaszorítását célzó és az államhatalomtól támogatott törekvéseiről, amelyek makacs következetességgel ismétlődtek a Türelmi rendelet (1781) megjelenéséig. Nyilván nem kívánjuk azt, hogy a modern irodalomtörténész a protestáns felekezeti szemlélet „quaerulans” magatartását tegye magáévá (pl. a Rácz Lajosét: *Irodalmunk nemzetellen korának okai*.

Orsz. Ref. Tanáregyes. Évkönyve, 22. évf. 1927–28.), amely szerint „e korszak irodalma egy nagy temető, amelyből az asztaliókba számfűzött, nem engedélyezett, illetőleg eltiltott, megégetett, csírájokban elfojtott, sőt fogamzásukban megakadályozott magyar irodalmi művek sírkövei meredeznek felénk. . .” (id. h. 33. l.). Egyoldalú álláspont ez, nyilván nem a valóságot fejezi ki, vagy legfeljebb csak a protestáns teológiai irodalom vonatkozásában érvényes. Mindamelletta a XVIII. századi magyar szellemi élet alapos megértéséhez nélkülözhetetlen az ellenreformáció jogtipró módszereinek ismerete, és csak sajnálhatjuk, hogy a kézikönyv nem hasznosította azt a kiválóan rendezett anyagot, amelyet Mályusz Elemér *A Türelmi rendelet* és az *Iratok a Türelmi rendelet történetéhez* (Bp. 1939–40) c. műveiben közzétett. Ezekben ugyanis a XVIII. századi protestáns papi és nemesi értelmiség szellemi tevékenységének sokoldalú elemzését kapjuk, a felsorolt adatok légiója pedig kitűnően jellemzi az államapparátus megszokott terrorisztikus módszereit. Kézikönyvünk sok helyen, több szerző tollából (pl. a 447. lapon) olvassuk azt a megállapítást, hogy a protestánsokra nehezedő nyomás 1711 után engedett, szabadabban mozoghattak, legfeljebb a szellemi élet területén akadályozták érvényesülésüket. Ez kétségtelenül igaz, ha a Lipót-féle rémuralom módszereire gondolunk, de az ország protestáns lakosságának kisebbségbe szorítása Mária Terézia uralkodásának negyven éve alatt ment végbe nem erőszak nélkül és egyáltalán nem a szellem fegyvereivel. Ennek a ténynek a jelenleginél jobban kellene tükröződnie a XVIII. század szellemi életét rajzoló képbén. Az Erdődy Gábor egri püspök nevében kiadott *Opusculum Theologicum* (Nagyszombat 1721) nem kap említést; Padányi Bíró Márton *Enchiridion de fideje* (Győr 1750) és Damiani János hírhedt *Justa coactio*-ja (Buda 1763) csak oly vonatkozásban szerepel, hogy az állami vezetést elvakult protestánsellenességük miatt elítélte őket. Az elítélés ténye igaz, de a két röpirat mégis remekül képviseli a katolikus klérus túlnyomó többségének a protestánsokról vallott felfogását, akikkel kapcsolatban a legelemibb emberi és polgári jogok megsemmisítését vagy elvonását is természetesnek tartották. A „justa coactio religionis” magyar értelme nem az, amit az 552. lap címfordítása közöl („a vallás szükség szerű egysége”), hanem az, hogy „jogos kényszer a vallás területén”. A váci főesperes ugyanis arról értekezik, hogy a katolikus uralkodónak joga van alattvalóit az egyedül üdvözítő hitre kényszeríteni akár halálbüntetés terhe alatt is. Ez már persze Mária Teréziának is sok volt, azért tiltotta el a könyvet, akárcsak Bíró Mártonét, ő személyesen, nem pedig a helytartótanács, amint kézikönyvünkben olvassuk. Ez a főpapi tagokkal teletűzdelt szervilis testület valószínűleg egyetértett Damiani Jánossal, és felsőbb utasítás nélkül nem mozdult volna.

Igaz az, hogy ez a „vértelen ellenreformáció a protestantizmust tudós értelmiségétől, a szellemi fejlődés lehetőségétől akarta megfosztani” (447. l.), de az eszközök meglehetősen brutálisak maradtak II. József trónralépéséig. Gyöngyösi Árva Pál kassai lelkész 1724-ben koholt vád alapján, Mária-gyalázó verssel gyanúsítva, halálra ítélték, és csak a protestáns rendek, főleg Ráday Pál hathatós közreműködésével szabadult meg számfűzés árán. Ez a kiváló egyházi író Kármán József anyai nagatyja volt. A finom műgyűjtő és bibliofil gróf Batthyány Ignác, a későbbi erdélyi püspök, egri nagyprépost korában, 1774-ben a káptalan egykei birtokáról az összes református jobbágyokat prédikátorokkal együtt kiverette, a tiszacsegei határban bujdosó gyülekezetnek 1778-tól Nánási Fodor Pál lett a lelkésze, a forradalmi nyugtalansággal teli Fodor János fia, Fodor Gerzson apja, aki viszont – mint közismert – a jakobinus mozgalomig jutott el. Mindhárom Fodor érdekes irodalmi műveket hagyott hátra: a nagyapja önéletírását (Révész Imre *Figyelmezője* 1877), az apa sokszor kiadott Hübner-fordítást (Bázel 1754); Gerzson pedig a felvilágosodás korának tekintélyesebb írói közé tartozott. Országos szenzáció volt Polgári Mihály mezőtúri lelkész ügye, akit 1752. jún. 11-én mondott prédikációja miatt letartóztattak, az egri megyei börtönből Odera-Frankfurtba szökött, majd Hollandiában telepedett meg. Író volt, kéziratoss magyar történelméről tudunk (Vö. It. 1950. évf.), szép könyvtárának jegyzéke is ránk maradt. Ezekkel a példákkal csupán a „vértelen ellenreformáció”-nak a prot. értelmiség életsorsára gyakorolt közvetlen hatását akartam jellemezni. Olyan eseteket válogattam a sok közül, amidőn literátorokról volt szó; nevük egyébként nem szerepel nagy irodalomtörténetünk lapjain, de ez nem hiba, mert inkább életsorsuk, mint életművük a példázatos.

A szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti szempontokra áttérve, először azt kívánom említeni, hogy az egész kézikönyv egy kissé elhanyagolja az irodalmi nyelv és a stílus fejlődésének áttekintését, illetőleg az eredmények korok szerint haladó számbavételét. Így történhet meg, hogy a grammatika-író Pereszlényi Pál neve nem fordul elő a II. kötet hatalmas szintézisében, noha 1682-ben kiadott művét 1702-ben újra nyomták, tehát szükségletet elégitett ki; Landovics István is csak úgy szerepel, mint a katolikus rendi nacionalizmus képviselője (*Novus succursus*, 1689), noha a magyar nyelv erejéről és értékéről igen szép szavakat írt le. Kiváló és eredeti az, amit Tarnai Andor a magyarnyelvűség századközépi megerősödésének okairól ír, kiemelve az ún. „úri magyarság” követelményének jelentőségét: nem lehet igazi magyar úr az, aki anyanyelvén nem tudja magát tökéletesen kifejezni. Tarnainak ez a megállá-

pítása azért olyan jelentős, mert hajlamosak vagyunk a XVIII. század közepének megerősödő magyarnyelvűségét az „együgyűek”, a „deákalanok” javára kifejtett egyházi vagy felvilágosító tevékenységgel magyarázni. Van ilyen tendencia is (Tótfalusi Kis Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Perliczy Dániel, Weszprémi István, Csapó József stb.), de nem egyedüli és nem vezető. A magyar nemesi rend nemzeti nyelvű művelődésének önkifejezése a fontosabb. Éppen ezért szeretünk volna pl. Dévay András (1764) vagy Székely Ádám (1771) művéből némi stílusleírást látni, ennek a századközépi „úri magyarságnak” stilisztikai értékeit közelebbről szemügyre venni. Jó lett volna azt is megvizsgálni, hogy a sokat dicsért, csak Kazinczy által kifogásolt Haller-féle *Telemachus-fordítás* milyen korszerű művészi teljesítményt képvisel. Általában megállapítható, hogy — a nagyobb írói arcképektől eltekintve — a stílusleírás viszonylag szerény szerepet játszik. Oka ennek nyilván a kiszabott terjedelem és az összefoglalandó adatok roppant bősége.

Megjegyezni kívánom, hogy egy-két helyen az adatsorok jelenlegi formájukban egy kissé terhelik a kompozíciót (így pl. az ismeretterjesztő vagy a tudományos munkásságról írt fejezetekben), nem azért, mintha nem volna helyük a magyar irodalom történetének bemutatásában, hanem azért, mert nincsenek eléggé átvilágítva. Eppen a komoly rendszerezésben először bemutatott anyag a bizonyoság rá, milyen fontos lenne a XVIII. század irodalmának monografikus feldolgoása. Ilyen önálló gondolatmenet keretében azután ki lehetne emelni az irodalom mozgásának olyan áramlatait, amelyek a nagy összefoglalásban szükségképpen háttérbe szorulnak. Gondolok itt az irodalomtörténeti hagyomány sorsának vizsgálatára, gondolok a magyarországi irodalomelmélet monumentumainak rendszeres számbavételére Moesch Lukáctól Szerdahelyi Gy. Alajosig. (Ilyen célt szolgál H. Losontzi István *Poeticáját* bemutató szerény kísérletem a debreceni *Studia Litteraria* II. kötetében.) Effajta monográfiában lehetne érzékeltetni a 40-es évek nyelvi nekilendülésének igazi jelentőségét, a felvilágosodás 1772 körül sűrűsödő mozzanatainak gyökérzetét (erre legutóbb Némedi Lajos kandidátusi disszertációja hozott nagy anyagot!), az irodalmi nyelv fejlődésének igazi irodalmi következményeit (Pais Dezso, Bárzsi Géza, Benkő Lóránd, Gáldi László kutatásainak irodalomtörténeti értékesítésére gondolok), vagy a barokk stílus ellaposodásának, felbomlásának, vulgarizálódásának rendkívül érdekes kérdését, erre legutóbb Tolnai Gábor akadémiai székfoglalója mutatott rá. Mindjobban kezd kikristályosodni az a nézetem, hogy irodalmunk fejlődésének 1703 és 1805 közé eső szakasza alkot két izületre bomló egységes nagy korszakot, amelynek csúcspontján Csokonai áll. Kazinczy 1805-ben meghirdetett programja kezdi azután a felvilágosodás és a klasszicizmus második szakaszát, amely azonban már az új szemlélet, az új stílus és ízlés, a romantika csiráival terhes.

Néhány megjegyzést még néhány íróportréről. Ezek általában igen jól sikerült vázlatok, de elmélyítésükre a terjedelem szabta keretben nem volt mindig mód. Emlegettem már a Faludi-portré kiemelkedő jelentőségét. Ehhez csak annyit, hogy elmaradt belőle a *Kisző ének* — *Felelő ének* említése is, noha a magyar nemesi rokokó legszebb darabjai közé tartoznak. — Kiegészülőzött szerkezetével, anyagának rendszerezett bőségével, lényegeltetésével kiemelkedik a Bél Mátyást bemutató írói arckép is. Igen jó az, amit Bod Péterről olvasunk, de az ő életművéből is többé-kevésbé hiányzik kétségtelenül meglevő felekezeti elfogultságának nyomatékosabb említése (eléggé lenne csak az *Athenasnak* Pázmány Péterről írt sorait idéznem!), valamint annak közlése, hogy őt is üldözte a hatalom éppen élete végén és éppen az *Athenas* miatt: a súlyos következményektől csak a halál mentette meg. — Amade Antal költői-művészi értékei nagyobbak annál, ami a róla írt fejezetből kiviláglik. A leplezetlen, de finoman kifejezett érzékiség és a látomásos képzelet igazi barokk művésze. — Illyés András-sal kapcsolatban azt szeretném megjegyezni, hogy 1696-ban lett erdélyi püspök, de ekkor már nem volt protestáns fejedelemség, mint szövegünk állítja. Püspöki székét azért nem foglalhatta el véglegesen, mert a Diploma Leopoldinum meghagyta Erdélyben az egyházi státusquot, s a protestáns rendek Kinsky Vencel segítségével eredményesen tiltakoztak az ellen, hogy Erdélyben maradjon. Kazinczy állandóan magasztalta írói teljesítményét, sohasem vizsgáltuk meg: mennyi joggal. — Nem értett volna Lázár János magyar elbeszélő technikájának némi elemzése sem: *Florindája* népszerű olvasmány volt a század második felében. — Az Orczy Lőrincről írt fejezet teljesen meggyőzött arról, hogy a jó öregnek itt van a helye a régi magyar irodalomban, és nem 1772 után. A III. kötet mindössze két verssel többet ismertett tőle, mint a II., ezek is olyanok, amelyekben Bessenyeit eltanácsolja az igazi felvilágosodástól. A Barkóczy Ferenc primás körül kialakult magyar irodalmi kör bemutatása igen ügyes teljesítmény. — Vajda Sámuel tihanyi apát munkásságának szerepeltetnie kellett volna valahol. A Margit-legenda népszerűsítői és a felvilágosodás heves támadói közé tartozott. Lelkes híve volt a magyar nyelvnek, de ellensége a „világosodásnak”, akárcsak Molnár János.

Apróságok közül csak kettőt említek. A 406. lapon G. R. Donner Szent György-szobráról olvasunk, noha ismeretes, hogy a pozsonyi dóm szobra Szent Mártont ábrázolja, ő osztotta meg a koldussal köpönyegét, nem a vértanuvá lett római katonatiszt. Az alsóbb fokú francia

tankönyvek sokszor ma is „magyar”-nak minősítik Tours szentéletű püspökét. A 416. lapon a *Hunnias* (1731) c. latin eposz — helyesen! — Repszeli László neve alatt szerepel, az irodalmi köztudat azonban hosszú ideig Kazy Ferenc nevéhez kötötte: ő volt ugyanis az elnök azon a vizsgán, amelyre Repszeli eposza, mint prezentációs irat megjelent. Ismeretes, hogy Kulcsár István is Kazy *Hunnias*-ára hívta fel Csokonai figyelmét mint a honfoglalási eposz példájára. Az eposz még Szinyeyinél is az ő neve alatt szerepel. Helyes lett volna ezt a tényrt röviden jelezni.

Bán Imre

Az Anjou-kori oklevelek narrációja

A magyar irodalom története 1. kötete az oklevélírásról szólván megemlékezik az arengáról és a narrációról, mint a XIII. század ideológiájának, sőt, egyes esetekben irodalmi törekvéseinek kifejezőiről. Utal arra, hogy „az Anjouk korában az irodalmi színvonalú narrációk száma még inkább megnövekedett” (77. o.). Ezt a megjegyzést szeretnénk néhány megfigyeléssel kibővíteni, s a kétségtelenül meglevő folyamatnak némileg ellentmondásos jellegére rávilágítani.

Nemcsak az irodalmi színvonalú narrációk száma növekedett meg, hanem egyáltalán a narrációk, az oklevelek száma. A tömegével kiállított oklevelek között — nemcsak a nagy számok törvénye, hanem az individuuum-kultusz előszele miatt is — több irodalmi értékű elbeszélő részt találunk, de éppen az oklevélkiállítás mindennaposá válása okozza, hogy abszolút értelemben több sematikus, sablonos narrációt olvasunk a XIV. század folyamán.

A lovagi patriotizmust és a király iránti hűséget — ha lehet — még erősebben hangsúlyozzák a XIV. századi narrációk, mint az addigiak. A narráció sztereotip felépítése — még az előző századból — általában: a megajándékozott jellemzése (hűsége tettei időrendben), és utolsó nagy tettének részletes elbeszélése. Szépirói fogás, hogy a hőst úgy emeli ki, hogy beleállítja zavargó korába, és úgy ábrázolja, mint az egyetlen hűségest a hűtlenség közepette.

... nonnulli preter infinita Rerum dampna tormentati afflicti verbera et ludibria experti nonnulli eciam in ore gladij pro fidelitatus idem nobis assidue nitentur complacere sunt occisi. Quid plura? hic fuit qui sequens nostram Regiam maiestatem, abnegavit semet ipsum suos atque sua. (I. Károly, Farkas fia Tamásnak, 1313. AO. I. 289.)*

A feudális anarchia gyilkoló és rabló dühét a fogalmazó már csak azért is kielezi, hogy az ellentét művészi erejével hitelesítse a megajándékozotról elmondandó sztereotip dicséretet.

A hűség a XIV. század „legdivatosabb” erényévé vált a narrációk tanúbizonysága szerint. Tanult retorikával fejti ki a narráció fogalmazója, hogy az egyéni hűség ereje annál nagyobb, mennél inkább szolgál példaként (CD IX/1. 655. — 1349-ből), hogy a hős, a király híve, aki kész életét is kockára tenni uráért, nemcsak a fidelitas hűbéri eszméjét testesíti meg, hanem egyidejűleg a király dicsőségét is szolgálja (CD IX/2. 207. — 1353-ből). Viszont aki a király dicsőségét öregbíti, magának is dicsőséget szerez, mint Laczkay István: „fidelissime exhibendo pre aliis regalibus nostris fama pollentem, et nomen ducebat gloriosum”. Ezt a dicsőséget pedig érdemes megörökíteni, nem a jogi ügylet hivatalos jellege miatt, nem a király uralkodói propagandájáért; hanem a megajándékozott hírneve, a dicsőség fennmaradása végett („ad perpetuum gestorum memoriam”) (CD IX/1. 756–761. — 1350-ből).

A narrációk nemcsak ideológiáját készítik elő a történetírásnak, hanem részletezett, színes, helyenként irodalmi előadásmódjukkal, terjedelmes, tehát hangsúlyozott voltukkal a történetírók stílusát is megközelítik. Érdekes megfigyelni — a XIII. századi kezdetek után —, hogyan bontakozik ki a narrációkból a XIV. század egy-egy jelentős eseménye, egyénisége. Előfordul, hogy adománylevél átírásakor a narrációt bővítik: újabb érdemeket írnak hozzá. Tamás csókakövi és gesztesi várnagy 1331-es és 1332-es adománylevelét 1335-ben ismét megemlékeztet a király és az eddigi okleveles gyakorlattal ellentétben — újabb narrációval indokolja. Tamás meg is érdemli a kitüntető figyelmet: a sablonos elemek mögül egyéni arcképe is megvillan a Bazarab ellen viselt fáradságos hadjáratból:

... semper iuxta latus nostrum zelo sincere fidelitatis pre cunctis existendo et inter cetera sue strenuitatis studia quociens equum nostrum sub nos habitum cespitari et fatigari cernebat, equum suum tociens subtus nos si necesse fuisset dare volens et indubitate mortis periculo pro nobis pedes remanere non formidans exhibuit laudabiliter et impendit... (AO III. 175–176.)

Egy másik oklevél narrációja minden kétséget kizáróan történet- és szépirói ambíciókról árulkodik. Hosszasan, kedvtelve részletezi a király hívének tetteit a nápolyi hadjáratban.

* AO = Anjou-kori Okmánytár. — CD = Fejér: Codex Diplomaticus — tr = trispondaicus — v = velox — pl = planus (A cursus-formációkról részletesebben vö. HORVÁTH JÁNOS idézett könyvét.)

Sor kerül itt a hadjárat eseményeinek szélesebb tárgyalására is. Végül a hűtlen „nagy Aba” tetteire tér, akinek elkobzott birtokait kapják a hívek, Tót Lőrinc fiai. A XIII. századi narrációban is szerepelt a bűnös és a jutalmazott szembeállítás, de itt a fogalmazó Aba történetét visszamenőlegesen annyira részletezi, hogy ehhez már nincs sok köze Lőrinc fiainak (1349-ből, AO V. 339.). És itt már az is világos, hogy ezek a narrációk némi nyilvánosságra, utódok előtti szereplésre, a jó példa terjesztésére vannak szánva, hiszen a megajándékozottnak nyilván lényegesebb maga az adomány, mint a „kőrités”.

A lovagi eszményeken túl a konkrét Anjou-kori ideológiának is megjelölt a narrációban a nyomait. A feudális anarchiából kikerülő ország a békének és a nyugalomnak akar örülni, s amikor az oklevél az állam hasznáról, a közjóról beszél, a régi sztoikus toposzt az aktuális politika kelti életre (1324. AO II. 134–5.).

Az Anjou-korban széles alapú nemesi ideológia jön létre. Károly hatalma a hűbéreseken és családi gazdagságán alapul, a megye élére, a legfőbb tisztségekre hívei kerülnek. A bárók mellett a lovagok a király támaszai. Az országban nyugalom csak akkor van, ha egymás érdekeit nem sértik. Már István nádor híres 1303-as oklevele is az egész nemesség, sőt, magyarság gyászának tünteti fel az Árpád-ház kihalását (AO I. 51.). A céltudatos Károly a régebbi középkori uralkodókhoz hasonlóan azt állítja, hogy istentől nyerte a hatalmat, de a hatalom fenntartásához a nemesség támogatására is szüksége van:

nos igitur qui ad extollenda iustorum preconia et ad reprimendam malorum insolentiam a domino accepimus potestatem de prelatorum ac baronum ceterorumque regni nostri nobilium habita natura deliberacione et consensu . . . (AO II. 127. — 1324.)

Fentebb szoltunk már arról, hogy a narráció formailag is a legegényibben kidolgozott oklevélrész, szóképeket, alakatokat gyakran találunk benne. De már az igényesebb narráció felbukkanásakor, a XIII. században is sokszor előre elkészített klisékkel dolgozik a fogalmazó. Az alakatok és képek, a különleges megfogalmazású arengákkal és narrációkkal együtt az okleveles gyakorlat teljes kialakulásának azt az oldalát világítják meg, amelynek lényege a formák biztonságos kezelése, írói leleménnyel való megtöltése, művésziessége. Nem véletlen, hogy éppen a XIII. században a legszebb az oklevelek külső kiállítása is, később, a tömeges jellegű gyakorlat idején az írások kurzívva válnak, a pergament helyett papírra, sietve írják le az okleveleket. Szentpétery Magyar Oklevéltanában kimutatja a XIII. század végére már állandósult formulákat, amelyek eleinte csak itt-ott jelentkeznek a narrációban, annak alrészeként, majd lassan eluralkodnak az oklevelek jelentős hányadában, s szinte betöltik az egész narrációt. Fráziszerűvé válik annak bizonygatása a tettek felsorolása végén, hogy annyi hűségeselekedetet vitt végbe a király híve, amennyit elmondani sem lehet (longum esset enarrare); vagy hogy ama birtokot hívünknek nem viszonzásul adjuk, hiszen tetteit viszonzni lehetetlen. Még a narráció legegényítettebb részeiben is vannak sztereotip kifejezések. A vitéz „zelo fidelitatis accensus”, „in adversam aciem viriliter irruens”, „ordinatam aciem irrumpens” — „viriliter ac crudeliter” harcol, s legtöbbször „letaliter extitit vulneratus”. Egyes oklevélrészek teljes, szó szerinti megismétlésének is tanúi lehetünk. — De a középkorban vagyunk, és a középkori stílusisményeket tekintetbe véve ítélnünk csak meg az ismétlődéseket. A középkori vers sem törekedett új leírásokra, kifejezésekre, jelzői nem megkülönböztető, hanem díszítő jelzők; a középkori történetírás is nem ötletszegénység, hanem az ismétlődés okozta élvezet miatt, a tipizálás öröme miatt alkalmazta a sztereotip jeleneteket (vö. Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. 209. k.).

Úgy véljük, hogy a narráció sablonjainak terjedését az oklevél ritmikus fogalmazása segítette elő. Mindegyik sablon a cursus szabályainak megfelelően záródik. A fogalmazó könnyen illeszthette ezeket a kliséket a kólonvégekre, és zsongó, ritmikus prózát kapott. Pl.: viriliter dimicando (tr), longum esset enarrare (tr) extitit vulneratus (v), letalibus sauciatius (v) fidelitatis accensus (pl), prosperis et adversis (v), (dubius se fortune) casibus submitiendo (v) stb.

Baranyai Decsi János magyar Sallustiusa

A magyar irodalom története (I. köt. 434–436.) helyesen látja, hogy Decsi János életművében milyen szerepet tölt be Sallustius-fordítása: Báthori Zsigmond törökellenes politikáját igazolja előszavában, lapszéli aktualizáló jegyzeteiben egyaránt, de legfőbb jelentősége, hogy „hatvan esztendővel Pesti Gábor Ezópusa után” itt „hallat újra magáról a magyar nyelvű világi humanista műpróza”. Helyes az a megállapítás is, hogy a műfordítás „komoly műgonddal és az eredetihez pontosan igazodva” készült. De pontosabbá kell tennünk ezt a

megállapítást azzal, hogy a politikai párhuzamok, aktualizálások nemcsak az előszóban s a jegyzetekben jelentkeznek, hanem magában a fordítás szövegében is, akár anakronizmusként. Decsi törekszik ugyan a hű fordításra, de anakronizmusai a humanizmus protestáns irányzatának mindent szigorúan a maga képére formáló, puritán felfogásáról vallanak. Decsi János „kijavítja” Sallustius pogányságait. Ugyanakkor az a törekvés is hajtja, hogy kora olvasói számára érthetővé tegye az ókori körülményeket. Természetes, hogy az „istenek”-et „Isten”-nel fordítja, „január”-t „boldogasszony havá”-nak, a „gallok”-at „franciák”-nak, az „aedes”-t „delubrum”-ot „szentegyház”-nak. A „hominem multarum imaginum” = „czimeres levelekké bővülködnek” (Iug. 85.), „vulgus fuimus” = „csak paraszt emberekké tartattunk” (Cat. 20.), „sibi patricio homini” = „ű neki uri nemzetből levő embernek” (Cat. 31.). A latin hivatali címeket is megmagyarítja: imperator = fejedelem, licitor = poroszló, patres conscripti = tanácsbeli urak, consul = polgármester, praefectus = tisztartó, Quirites = országbeli uraim, aedilis = egyháziú, alio consule = más ország hadnagyságában.

A Sallustius-fordítás kora prózairodalmának talán legkimagaslóbb alkotása. Decsi János stílusa nemhogy nem áll Bornemisziáé, sőt Heltaié mögött, hanem nagy kifejezőképességével, merészségével a nyelvkezelés terén még jobban közelíti meg a modern prózát, mint ők. Szövege könnyen olvasható, s csak helyenként teszi egyhangúvá a sok „vala”, de többször fordul elő, hogy a jóhangzás érdekében keveri a múlt időket egy összetett mondaton belül. Noha Decsi *Sallustiusa* nem átdolgozás, mint Bornemisza *Elektrája*, hanem műfordítás, szellemében ez is XVI. századi, „magyar” Sallustius. Nemcsak a felsorolt anakronizmusok, hanem az egész fordítás stílusa is erre mutat. Erre egyetlen példaként olvassuk el a Catilinából Sempronia jellemzését:

„De ezek között vala egy Sempronia nevű asszony, mely gyakorta férfiúhoz illendő gonoszságokat cselekedett vala. Ez az asszonyállat nemzetségével és szép ábrázattalval annak felette férjével, és fiaival, elég bódog volt, mind görög és deáknyelven bölcs volt, mind énekleni s mind táncolni ékesben tudott hogy nem mint jámbor asszonyállathoz illendő, és sok egyéb dolgokat is tudott, mellyek a bujaságnak eszközi. De ő neki minden egyéb dolgok kedvesek voltak mindenkor, hogy neim mint az tisztességes szemérmetség. Nem könnyen itilhetted volna meg, hogy ha pénznek kedvezneje kevesebbet avagy tisztességének. Olly buja természetű volt, hogy gyakrabban szorgalmaztatná az férfiakat bujaságra hogy nem mint ő szorgalmaztatnék. De gyakorta annak előtte is hitit meg szegte vala, nála letött marhát eleskütt vala, emberhalálban részes lött vala, bujasága és szegénysége miá szegény állapotra jutott vala, de az ő elméje dicsegetes vala, verseket szereszhet vala, tréfát indíthat vala, beszéde neki lehet vala avagy tisztességes, avagy lágy, avagy fajtalan. Tellyességgel nagy tréfaság és nyájasság vala benne.”

Íme, egy XVI. századbeli parázna nemesasszony. Mert bizony a protestáns prédikátor annyira rajta hagyja a Catilina 25. caputján a keze nyomát, hogy a rajzon nehezen ismerjük fel a bomló római köztársaság könnyűvérű, könnyelmű, de művelt, szellemes és kellemes asszonykáját. — De a kemény és tisztaéletű ifjabb Cato szigorúsága már nem üt el a prédikátorirodalom ostorozó hangjától. Kiegészítik egymást, összefonódnak, s az eredmény a szép, ügyes fordítás (Cat. 52.):

„Mert más ember jóvának tékozlása adakozásnak, és gonosz dolgokban való vakmerőség erősségnek hivatattik. Azért jutott az ország ez utolsó nyavalyára. Ámbár legyenek adakozók az frigyes társainknak jószágokból, mivel hogy ilyen szokásunk kezdett immár lenni. Ám legyenek irgalmasok az ország kéncsének lopóihoz: csak hogy űk a mi vérűnket ne adgyák el, és midőn egynehány latornak kedveznek, minnyájunkat ne vessessenek el.”

Kurcz Ágnes

Néhány tárgyi észrevétel az első és második kötethez

I. 438. 1. — Batthyány Orbán „Bátor érted” kezdetű éneke is benne volt minden gyűlekezeti énekeskönyvben 1566-tól 1593-ig bezárólag (I. RMDT I 639–640. l., 77. sz. szöveg. jegyzet).

I. 481. 1. — A Balassi-fejezet irodalmának felsorolásában említést érdemelne RMDT I, amely B. versformáinak elemzésével, eredetével és nótajelzéseivel több helyen is foglalkozik, utóbbiakról (700–702. l.) részletes felsorolást is nyújt.

I. 507. 1. — A szöveg nem domborítja ki eléggé, hogy a metrikus dallamokra vagy azok variánsaira készített magyar szövegek írói (akik nemegyszer jól gördülő antik mértékű latin verseket írtak) vagy meg sem kísérelték, vagy sikertelen próbálkozások után megvalósíthatatlannak tartották az antik formák átültetését. Ugyancsak helyes lett volna konkrét utalással szolgálni azokra a kísérletekre, melyeket a XVII. század elejéről csak általánosságban említ.

II. 74. 1. — Szenci Molnár zsolttárdallamainak száma a *Psalterium Ungaricum* előszavának tévedése nyomán helytelenül szerepel: a genfi zsolttárdallamok száma valójában 124, nem számítva az ún. zsolttárfüggelék egyetlen átvett önálló dallamát, a Simeon énekét. — A dallamok számára névze használható adatok találhatóak Csomasz Tóth, *A református gyülekezeti éneklés* (Bp. 1950) megfelelő fejezeteiben. Verselését illetően Gálditól átvett megállapításai mellé figyelembe kellett volna venni alulírottak az *Egyháztörténetben* (1959, 380–382.) közzétett helyreigazító és kiegészítő megállapításait. — Köztudomású, hogy a genfi zsolttárok eredeti szövegei és Molnár magyar műfordításai egyaránt a lehető legnagyobb hűséggel követik a héber bibliai szövegnek nemcsak gondolati tartalmát, hanem képeit is. A 65. zsolttár idézett záróversszakja is ily értelemben meghatározott: a természeti képeket készen kapta, s a hozzáadott egyéni koloritot nem szükséges oly módon kihangsúlyozni, mintha az az átültetett (Biblia-Béza-Lobwasser) szövegtől független volna. — Hiányolom Molnár eredeti énekeinek megemléztését, még ha csak abban a formában is, hogy a PsÜ és az oppenheimeri énekfüggelék meg nem nevezett szerzőtől való, de genfi melódiákra szabott énekei minden valószínűség szerint tőle származnak.

II. 86–87. 1. — Ha — nagyon helyesen — *Pécseli-t* írunk, miért nem írjuk a bibliafordítót és Péter nevű öccsét (1. köt. 320., ill. 331. skk.) *Károli-nak*? Lásd Erdős Károly, *Károli Gáspár nevének helyes írása*. MNy. 1961. 2. szám. — Pécseli Király verseinek tárgyalásakor az egyik mondat fogalmazása („sikerült . . . a vallásos morál által előírt érzelmi tartalmat úgy bemutatni, mint valóban átélt személyes mondanivalóját”) azt a benyomást kelti, mintha a szerző azt akarná mondani, hogy az énekírónak sikerült valamiféle hamis látszatot kelteni. Okvetlenül szükséges-e ilyen és hasonló esetekben elvitatni egy, korának szellemi és etikai mértéke szerint pozitív magatartású írótól az őszinteséget? — A Pécseli Királytól idézett énekvers tördelése egészen rossz; látszik, hogy a közlő nem vette figyelembe a dallamot, sem a rímelést. Ez nem két négy soros, hanem egyetlen, aab-cbb-dd tagolású nyolcsoros versszak. Éppen ebben a versszakban az utolsó két sor (azonos ragrim) aab-cbb-bb képre változik.

Csomasz Tóth Kálmán

Az első kötet egy bibliográfiai utalásának helyesbítése

Az I. kötet 27. fejezetének (*Történetírás és jogi irodalom*) Thuróczy Jánosról szóló része egyebek között, Guido da Columna hatását is tárgyalja, amit Mályusz Elemér mutatott ki újabb Thuróczy-tanulmányában. Miután az új eredményekben gazdag dolgozat még nem jelent meg, a kézikönyv a tanulmány vitájáról készült ismertetésre (Surányi Bálint: *Vita Mályusz Elemér: Thuróczy János krónikája* c. művéről. TörtSz 1961. 515–518.) volt kénytelen támaszkodni, s e közleményt vette fel a fejezet végén olvasható bibliográfiába. Guido da Columna hatásáról azonban nem a tulajdonképpeni vitaösszefoglalásban esik szó, hanem Mályusznak ehhez csatlakozó *Megjegyzéseiben*. A helyes utalás tehát nem TörtSz 1961. 515–518. hanem 515–524.

(Az első kötet szerk.)